

УДК 346.2:347.191.6

Ліна Дорошенко,*канд. юрид. наук, доцент,
доцент кафедри цивільного права і процесу
Донецького національного університету імені Василя Стуса*

СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ЗАКОНОДАВСТВА ПРО ЛІКВІДАЦІЮ ЮРИДИЧНОЇ ОСОБИ

Статтю присвячено дослідженню сучасного стану законодавства про ліквідацію юридичної особи, що не пов'язана з банкрутством, виявленню концептуальних проблем розвитку законодавства в цій сфері та аналізу перспектив такого розвитку, розгляду судової практики про припинення юридичної особи, а також формулюванню висновків і пропозицій, спрямованих на вдосконалення господарського законодавства в цій галузі.

Ключові слова: припинення юридичної особи, примусова ліквідація юридичної особи, підстави припинення юридичної особи за рішенням суду, неподання протягом року документів фінансової звітності.

Постановка проблеми. Припинення існування юридичної особи – більш складна процедура, ніж її створення. Однак чинне законодавство регулює питання припинення юридичної особи недостатньо повно й системно, що позначається на судовій практиці у сфері припинення юридичної особи, яке не пов'язане з банкрутством. Крім того, це сприяє існуванню юридичних осіб, до яких за скоєння господарських правопорушень неможливо застосувати таку адміністративно-господарську санкцію, як ліквідація. У зв'язку із цим постає нагальна проблема вдосконалення чинного законодавства щодо примусової ліквідації юридичних осіб, яка не пов'язана з банкрутством.

Метою статті є проведення аналізу норм чинного законодавства та судової практики у сфері ліквідації юридичних осіб, що не пов'язана з банкрутством, а також надання пропозицій щодо вдосконалення законодавства в цій сфері.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У науковій літературі питання правового регулювання ліквідації юридичних осіб досліджувались у працях таких науковців, як О.М. Вінник, А.В. Габов, Г.Л. Знаменський, О.Р. Кібенко, П.О. Повар, В.І. Стрільчук, О.В. Тітова та інші. Однак суттєві зміни законодавства про припинення юридичних осіб, які відбулись останнім часом, та поява у зв'язку із цим неоднозначної судової практики в цій сфері, недостатність наукової літератури із зазначених питань, у якій не лише коментувалося б поточне законодавство та судова практика, а й демонструвалися б основні проблеми законодавства та пропонувались би шляхи їх вирішення, свідчать про необхідність нових досліджень цієї проблематики в сучасних реаліях після кардинальної зміни законодавства у сфері припинення юридичних осіб.

Виклад основного матеріалу. Припинення юридичної особи регулюється значною кількістю нормативних актів, до яких належать насамперед Господарський кодекс України (далі – ГК

України) [1], Цивільний кодекс України (далі – ЦК України) [2], Закон України «Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб – підприємців та громадських формувань» [3] та інші нормативні акти, у тому числі відомчі.

Закон України «Про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб – підприємців» (у першій редакції) містив чіткий перелік підстав примусової ліквідації юридичних осіб. До 1 січня 2016 р. (коли набула чинності нова редакція цього закону) у ч. 2 ст. 38 названого закону встановлювались такі підстави для постановлення судового рішення щодо припинення юридичної особи, що не пов'язане з банкрутством юридичної особи:

- визнання судом недійсною державної реєстрації юридичної особи через допущені під час її створення порушення, які не можна усунути, а також в інших випадках, встановлених законом;
- провадження нею діяльності, що суперечить установчим документам, або такої, що заборонена законом;
- невідповідність мінімального розміру статутного капіталу юридичної особи вимогам закону;
- неподання протягом року органам державної податкової служби податкових декларацій, документів фінансової звітності відповідно до закону;
- наявність у Єдиному державному реєстрі запису про відсутність юридичної особи за вказаним її місцезнаходженням, визнання судом юридичної особи – емітента такою, що відповідає ознакам фіктивності, тощо.

Перелік підстав примусової ліквідації юридичної особи, який закріплений у цій нормі, не був ідеальним, проте був найбільш систематизованим, повним і доопрацьованим за всю історію вітчизняного права. Однак, незважаючи на наявність цього досить широкого за обсягом переліку, його регулярну зміну й доповнення, норми щодо підстав примусової ліквідації були закріплені також в окремих законодавчих актах.

Кодифіковані нормативні акти і того часу, і сучасні містять норми, що відсилають до підстав припинення юридичної особи, зазначених в окремих спеціальних законах. Так, положеннями п. 3 ч. 1 ст. 110 ЦК України передбачено, що юридична особа ліквідується за рішенням суду про ліквідацію юридичної особи в інших випадках, встановлених законом. У ст. ст. 59 ГК України також передбачено, що припинення суб'єкта господарювання здійснюється відповідно до закону.

Крім того, ст. 238 ГК України встановлено, що за порушення встановлених законодавчими актами правил здійснення господарської діяльності до суб'єктів господарювання можуть бути застосовані уповноваженими органами державної влади або органами місцевого самоврядування адміністративно-господарські санкції, а положеннями абз. 12 ч. 1 ст. 239 ГК України передбачено, що одним із видів таких санкцій є ліквідація суб'єкта господарювання. У ст. 247 ГК України зазначається, що у випадках, встановлених законом, до суб'єкта господарювання може бути застосовано адміністративно-господарську санкцію у вигляді його ліквідації за рішенням суду. З огляду на назву цієї статті закону ліквідація суб'єкта господарювання має місце, коли його діяльність суперечить закону або його установчим документам.

Таким чином, юридична особа може бути ліквідована (припинена) на підставі рішення суду, проте тільки у випадках, встановлених законом.

Найбільш розповсюдженою підставою звернення до суду про припинення юридичної особи було неподання до податкових органів протягом року податкових декларацій, документів фінансової звітності відповідно до закону (наприклад, у 2014 р. ця категорія позовів складала 94% загальної кількості справ про припинення юридичних осіб) [4]. Зазначена підстава була передбачена нормами спеціального законодавства та застосовувалась для всіх юридичних осіб незалежно від організаційно-правових форм.

Ініціювання припинення за цією підставою податковими органами здійснювалось під час порушення пп. 16.1.3 п. 16.1 ст. 16 Податкового кодексу України (далі – ПК України) [5], згідно з положенням якого платник податків зобов'язаний подавати до контролюючих органів у порядку, встановленому податковим і митним законодавством, декларації, звітність та інші документи, пов'язані з обчисленням і сплатою податків та зборів. Відповідно до п. 49.1 ст. 49 ПК України податкова декларація подається за звітний період у встановлені кодексом строки контролюючому органу, у якому перебуває на обліку платник податків. Підпунктом 191.1.1 п. 191.1 ст. 191 передбачено, що контролюючі органи здійснюють адміністрування податків, зборів, платежів, у тому числі проводять відповідно до законодавства перевірки та звірки платників податків (у редакції ПК України від 21 грудня 2016 р.). До зміни редакції в цій нормі було зазначено та-

кож, що контролюючі органи контролюють своєчасність подання платниками податків та платниками єдиного внеску передбаченої законом звітності (декларацій, розрахунків та інших документів, пов'язаних з обчисленням і сплатою податків, зборів, платежів). Податковим законодавством також встановлюється, що контролюючі органи мають право звертатись до суду щодо припинення юридичної особи (пп. 20.1.37 п. 20.1 ст. 20, п. 67.2 ст. 67 ПК України).

Таким чином, контролюючі органи мають право на звернення до суду щодо припинення юридичної особи у випадках, передбачених законом. Норми ПК України встановлюють таке повноваження контролюючих органів, проте чітко не визначають підстави такого звернення, які раніше були зазначені в положеннях Закону України «Про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб – підприємців».

13 грудня 2015 р. прийнято нову редакцію цього закону. Необхідно зазначити, що чинна редакція Закону України «Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб – підприємців та громадських формувань», на відміну від попередньої, не передбачає не лише таку підставу припинення юридичної особи, як неподання протягом року податковим органам податкових декларацій, документів фінансової звітності відповідно до закону, а й усі інші підстави, перелік яких містився раніше в ст. 38 Закону України «Про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб – підприємців».

ГК України та ЦК України також не передбачають конкретні підстави припинення юридичних осіб (окрім однієї підстави ліквідації за рішенням суду, яка закріплена в п. 1 ч. 1 ст. 110, а саме через допущені під час створення юридичної особи порушення, які не можна усунути).

У спеціальному законодавстві (крім акціонерного), яке встановлює повноваження різних державних органів, також не зазначаються повноваження зі звернення до суду щодо припинення юридичної особи та конкретна підстава такого звернення.

Відсутність належного правового регулювання припинення юридичних осіб призвела до проблем у правозастосовній діяльності. Фактично склалась така ситуація, що в сучасному стані законодавства «правовим архаїзмом» стає примусова ліквідація, не пов'язана з банкрутством.

Податкові інспекції продовжують звертатись до адміністративних судів із позовами про припинення юридичних осіб. Однак кількість таких позовів значно зменшилась. Якщо взяти загальну статистику розглянутих справ із припинення юридичних осіб, то в 2015 р. було розглянуто 2 805 таких справ, а в 2016 р. – 988 [4] (тобто втричі менше), і це, на жаль, не тому, що юридичні особи не допускають грубі правопорушення у своїй діяльності, а завдяки наявності прогалин у законодавстві. Варто додати, що основний обсяг у загальній кількості справ

у сфері припинення юридичної особи складають справи щодо визнання протиправними дій органів державної реєстрації з внесення до Єдиного державного реєстру запису про припинення юридичної особи та скасування цієї реєстраційної дії, а також справи, ініціювання припинення за якими відбулось за дії старої редакції Закону України «Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб – підприємців та громадських формувань».

Якщо проаналізувати практику на предмет застосування підстав примусової ліквідації на прикладі однієї області України, то, наприклад, Вінницьким окружним адміністративним судом за 2016 р. розглянуто лише одну справу про припинення юридичної особи за ініціативою податкових органів за неподання звінності. Усі інші справи (їх також небагато – 45) – це позови до державного реєстратора про зобов'язання вчинити дії.

Однак, як уже зазначалося, податковим законодавством контролюючим органам надано право звертатись до суду. На сьогодні деякі суди застосовують розширювальне тлумачення норм закону та визнають право таких органів на звернення до суду в разі недотримання платником податків фінансової дисципліни, а інші суди буквально тлумачать законодавство й заперечують наявність такого права в податкових органів у зв'язку з відсутністю в законодавстві конкретного переліку таких підстав.

Так, в одному випадку суди в задоволенні адміністративних позовів податкових інспекцій про припинення юридичної особи відмовляють, посилаючись на те, що згідно з податковим законодавством контролюючі органи справді мають право звертатись до суду про винесення судового рішення щодо припинення юридичних осіб (п. 67.2 ст. 67 ПК України), проте у випадках, передбачених законом, та в установленому законом порядку; натомість Закон України «Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб – підприємців та громадських формувань» у редакції, чинній на момент звернення з позовною заявою до суду (тобто після 1 січня 2016 р.), не передбачає такої підстави припинення юридичної особи, що не пов'язане з банкрутством, як неподання протягом року органам державної фіскальної служби податкових декларацій, документів фінансової звітності. ПК України, ГК України та ЦК України також не передбачають такої підстави для припинення юридичних осіб. З огляду на це суди доходять висновку про відсутність підстав для задоволення позову [6].

В іншому випадку суди задовольняють позови з аналогічною підставою звернення до суду фіскальних органів, проте якщо воно відбулось на момент дії попередньої редакції Закону України «Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб – підприємців та громадських формувань» [7].

Є й третій варіант позиції суду. Так, суд першої інстанції відмовив у позові контролюючим органам, проте врахував не момент звернення контролюючих органів до суду (діяла стара редакція закону), а те, що чинна на

момент прийняття судового рішення редакція Закону України «Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб – підприємців та громадських формувань» (далі – Закон про держреєстрацію) не передбачає такої підстави для припинення юридичної особи, як неподання протягом року податкових декларацій, документів фінансової звітності. Однак колегія суддів не погодилась із цим та зазначила, що державна податкова інспекція зверталась до суду з позовом 25 серпня 2015 р., а на той момент редакція вищевказаного закону передбачала таку підставу для припинення юридичної особи. Київський апеляційний адміністративний суд також наголосив, що державні органи, згідно із ч. 2 ст. 19 Конституції України, зобов'язані діяти лише на підставі, у межах повноважень та в спосіб, що передбачені Конституцією й законами України. Контролюючі органи також діють у межах таких повноважень, тому що право звертатись до суду щодо припинення юридичної особи передбачене в ПК України (пп. 20.1.37 п. 20.1 ст. 20, п. 67.2 ст. 67 ПК України). З огляду на це колегія суддів дійшла висновку, що юридична особа підлягає припиненню [8].

Як бачимо, правопорушення, допущені юридичними особами, одні й тій ж, проте рішення судів протилежні за змістом.

Крім того, мають місце рішення судів, коли звернення податкової інспекції відбулось уже за дії чинної редакції, однак суд приймає рішення про задоволення вимог щодо припинення юридичної особи, посилаючись на положення пп. 16.1.3 п. 16.1 ст. 16 ПК України та зазначаючи, що вчинення платниками податків, їх посадовими особами й посадовими особами контролюючих органів порушень законів із питань оподаткування та порушень вимог, встановлених іншим законодавством, контроль за дотриманням якого покладено на контролюючі органи, тягне за собою відповідальність, передбачену ПК України (п. 109.2 ст. 109). Відповідач не подає податкову декларацію, тобто не виконує вимоги ст. 49 ПК України, якою встановлено обов'язок її подання до контролюючих органів за базовий звітний (податковий) період. Таким чином, з огляду на право контролюючих органів на звернення до суду про припинення юридичної особи, визначене пп. 20.1.37 п. 20.1 ст. 20 та п. 67.2 ст. 67 ПК України, суд згідно із ч. 1 ст. 238 ГК України дійшов висновку про застосування такого заходу організаційно-правового характеру, спрямованого на припинення порушення, як ліквідація [9].

Зовсім неочікуваною, враховуючи положення ст. 19 Конституції України, виглядає позиція Вищого адміністративного суду України (далі – ВАСУ), який взагалі зазначив у відповідній постанові, що норми законів не містять імперативне застереження щодо кола осіб, які мають право звернутись до суду з позовом про припинення юридичної особи, тому з огляду на законодавчо визначену функцію податкового органу щодо здійснення контролю за правильністю нарахування, повнотою

та своєчасністю сплати податків і зборів податкові органи мають право на звернення до суду з позовами про припинення юридичної особи не лише в разі неподання протягом року податкових декларацій, документів фінансової звітності відповідно до закону, а й на інших підставах [10].

Водночас в іншій постанові ВАСУ зазначається, що у зв'язку з тим, що згідно з Наказом Міністерства фінансів України «Про затвердження змін до Порядку обліку платників податків і зборів» від 18 березня 2016 р. № 375 п. 11.30 цього порядку, який передбачав право звернення контролюючого органу з позовом про припинення юридичної особи у зв'язку з неподанням протягом року податкової звітності, втратив чинність із моменту, коли набула законної сили нова редакція зазначеного порядку, – «з 10 травня 2016 р. в податкових органах відсутнє право на звернення до суду про припинення юридичної особи з підстав неподання протягом одного року до контролюючих органів податкових декларацій» [11]. Це досить цікаве рішення суду, оскільки в ньому відсутність права контролюючих органів на звернення до суду пов'язується не з новою редакцією Закону про держреєстрацію, а зі зміною відомчого нормативного акта, причому з вказівкою конкретної дати позбавлення такого права контролюючих органів.

Вочевидь, після прийняття нової редакції Закону про держреєстрацію судово практика характеризується відсутністю єдиного підходу до вирішення справ про припинення юридичної особи. Відсутність чітких підстав примусової ліквідації та визначеного в законі кола суб'єктів, які уповноважені ініціювати припинення юридичних осіб, зумовлює відсутність реакції держави на здійснення суб'єктом господарювання правопорушень, у тому числі у сфері дотримання фінансової дисципліни, а така реакція обов'язково повинна бути на допущені правопорушення. За дії старої редакції Закону про держреєстрацію можна було говорити про те, що необхідно вдосконалити перелік підстав примусової ліквідації, проте відмова законодавця взагалі від встановлення підстав ліквідації за рішенням суду викликає подив. Застосування інституту примусової ліквідації є розвиненим у зарубіжному законодавстві, і це цілком виправдано, оскільки ліквідація є мірою відповідальності для юридичної особи.

У статті проблема відсутності чіткого переліку примусової ліквідації юридичних осіб розглянута на прикладі одного правопорушення – неподання звітності, проте це стосується також інших порушень закону (наприклад, здійснення забороненої законом діяльності, фіктивності юридичної особи). Так, юридичні особи, які не подають відповідні документи до податкових органів, як правило, є недіючими та існують лише на папері, а отже, існування таких формальних учасників ринку становить потенційну небезпеку для учасників господарського обороту, оскільки правова форма зберігається без належного економічного наповнення. Завдяки відсутності реакції дер-

жави на існування таких недіючих суб'єктів або суб'єктів, які порушують закон, сьогодні неможливо отримати достовірну інформацію про стан ринку з позиції діяльності на ньому добросовісних професійних учасників.

Висновки

Проблема існуючого законодавчого регулювання полягає в тому, що продовжує існувати юридична особа, яка або не здійснює підприємницьку діяльність, або здійснює її з грубими порушеннями законодавства, і це не має наслідком її ліквідацію. Такий підхід законодавця не відповідає ні приватним інтересам третіх осіб, ні публічним інтересам держави.

Отже, правове регулювання припинення юридичної особи у вітчизняному праві не відрізняється цілісністю й закінченістю. Необхідний перегляд усього законодавства про припинення юридичних осіб, оскільки сьогодні має місце великий обсяг різних нормативно-правових актів, які зовсім не узгоджені.

Цілком очевидно, що законодавство в зазначеній сфері має бути кодифіковане. Положення ГК України в цій частині варто суттєво розширити. Спеціальні закони, навпаки, повинні позбутися здебільшого суперечливих положень про ліквідацію юридичних осіб різних організаційно-правових форм, видів і типів [12, с. 284]. Можна поміркувати також про прийняття спеціального закону, який зможе комплексно врегулювати питання припинення юридичних осіб (окрім, звичайно, законодавства про банкрутство, яке через специфіку має бути представлено окремими актами).

Вважаємо, що неувага до питань правового регулювання припинення юридичних осіб є невиправданою та спричиняє проблеми концептуального характеру в цій сфері, які саме продемонстрував аналіз судової практики. На наше переконання, при цьому необхідна виважена діяльність законодавця, оскільки мова йде про стабільність господарського обороту.

Список використаних джерел:

1. Господарський кодекс України : Закон України від 16 січня 2003 р. № 436-IV (зі змінами й доповненнями) // Офіційний вісник України. – 2003. – № 11. – Ст. 462.
2. Цивільний кодекс України : Закон України від 16 січня 2003 р. № 435-IV (зі змінами й доповненнями) // Офіційний вісник України. – 2003. – № 11. – Ст. 461.
3. Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб – підприємців та громадських формувань : Закон України від 15 травня 2003 р. № 755-VII (зі змінами й доповненнями) // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 31. – Ст. 263.
4. Статистичні дані про припинення юридичної особи на підставі аналізу постанов окружних адміністративних судів за 2014, 2015–2016 роки [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.reyestr.court.gov.ua>.
5. Податковий кодекс України : Закон України від 2 грудня 2010 р. № 2755 // Відомості Верховної Ради України. – 2011. – № 13–17. – Ст. 112.

6. Про припинення юридичної особи : Постанова Донецького окружного адміністративного суду від 3 лютого 2017 р. в справі № 805/4920/16-а [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.reyestr.court.gov.ua> ; Про припинення юридичної особи : Постанова Донецького окружного адміністративного суду від 30 січня 2017 р. в справі № 805/4988/16-а [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.reyestr.court.gov.ua> ; Про припинення юридичної особи : Постанова Окружного адміністративного суду міста Києва від 30 травня 2016 р. в справі № 826/21251/15 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.reyestr.court.gov.ua> ; Про припинення юридичної особи : Постанова Окружного адміністративного суду міста Києва від 28 березня 2016 р. в справі № 826/19038/15 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.reyestr.court.gov.ua>.

7. Про припинення юридичної особи : Постанова Окружного адміністративного суду міста Києва від 19 серпня 2016 р. в справі № 826/18490/15 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.reyestr.court.gov.ua> ; Про припинення юридичної особи : Постанова Дніпропетровського окружного адміністративного суду від 26 січня 2016 р. в справі

№ 804/11394/15 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.reyestr.court.gov.ua>.

8. Про припинення юридичної особи : Постанова Київського апеляційного адміністративного суду від 26 липня 2016 р. в справі № 826/18198/15 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.reyestr.court.gov.ua>.

9. Про припинення юридичної особи : Постанова Чернігівського окружного адміністративного суду від 21 листопада 2016 р. в справі № 825/1904/16 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.reyestr.court.gov.ua>.

10. Про припинення юридичної особи : Постанова Вищого адміністративного суду України від 1 червня 2016 р. в справі № К/800/49303/13 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.reyestr.court.gov.ua>.

11. Про припинення юридичної особи : Постанова Вищого адміністративного суду України від 22 вересня 2016 р. в справі № К/800/20917/16 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.reyestr.court.gov.ua>.

12. Габов А.В. Ликвидация юридических лиц. История развития института в российском праве, современные проблемы и перспективы / А.В. Габов. – М. : Статут, 2011. – 303 с.

Статья посвящена исследованию современного состояния законодательства о ликвидации юридического лица, не связанной с банкротством, выявлению концептуальных проблем развития законодательства в этой сфере и анализу перспектив такого развития, рассмотрению судебной практики о прекращении юридического лица, а также формулировке выводов и предложений, направленных на совершенствование хозяйственного законодательства в этой области.

Ключевые слова: прекращение юридического лица, принудительная ликвидация, основания прекращения юридического лица по решению суда, непредоставление в течение года документов финансовой отчетности.

The article is devoted to the study of the current state of legislation on the liquidation of a legal entity that is not related to bankruptcy, the identification of conceptual problems of the development of legislation in this sphere and analysis of the prospects for such development, consideration of judicial practice on termination of a legal entity, and the formulation of conclusions and proposals aimed at improving economic legislation in the specified area.

Key words: termination of a legal entity, compulsory liquidation, grounds for termination of a legal entity by a court decision, failure to submit financial reporting documents within a year.